

УДК 930.25:001.8

І. Б. МАТЯШ*

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ АРХІВОЗНАВСТВА

У статті розглянуто конкретна наукові принципи та методи архівознавства, особливості їх трактування науковцями різних країн світу.

Ключові слова: предметний принцип (принцип пертиненції); принцип походження (провенієнціпринцип); принцип територіального походження; метод реконструкції архівного фонду; метод функціонального аналізу.

Розроблення й тлумачення принципів та методів пізнання в архівознавстві, як і категорійного апарату цієї науки, належить до “компетенції” методології архівознавства. Як відомо, слово методологія походить від грец. μέθοδος / methodos (“шлях через”, “шлях дослідження”, “спосіб пізнання”) та “λόγος” / logos (“вчення”) і означає систему принципів і засобів організації й побудови теоретичної та практичної діяльності, вчення про науковий метод пізнання (систему знань про теорію науки) або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Розвитку методології архівної науки упродовж ХІХ – початку ХХІ ст. сприяли праці вчених різних країн, зокрема: В. Автократова, К. Гельмана-Виноградова, Є. Старостіна, Е. Хан-Піри, Т. Хорхордіної (Російська Федерація), Г. Боряка, В. Веретенникова, Л. Дубровіної, В. Романовського (Україна), Е. Казанови, Е. Лодоліні, І. Мацеліні (Італія), Р. Ботьє, М. Дюшена, Ш. Ланглуа, І. Перотена Ж. Фав’є (Франція), С. Навроцького, Б. Ришевського, Г. Робутки (Республіка Польща), Т. Шеленберга, Т. Іствуда (США), Х. Дженкінсона, Л. Редстоуна і Ф. Стіра (Велика Британія), А. Бреннеке, Г. Ендерса (Німеччина), Т. Кука, Х. Тейлора, Л. Дюранті (Канада), С. Мюллера, Й. Фейта, Р. Фруїна (Нідерланди) та ін. Слід зазначити, що більшість цих знаних у світі науковців зосереджували увагу радше на змістовій методології архівної науки, що досліджує структуру наукового знання,

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

закони виникнення, функціонування й розвитку наукових теорій, понятійний апарат тощо. Формальні аспекти методології архівознавства, пов'язані з аналізом мови науки, описом і аналізом методів дослідження, розробляли, зокрема В. Автократов, К. Гельман-Виноградов, С. Навроцький, І. Перотен, Б. Ришевський, Е. Хан-Піра. Водночас є підстави вважати, що формальні аспекти методології архівознавства досі розроблені недостатньо, а стан сучасної архівознавчої думки засвідчує, що методологія архівознавства перебуває в розвитку. Проте, в архівній науці вже склалася певна система принципів та методів, за допомогою яких у ній набувається нове знання.

Методологічну основу архівознавства складають фундаментальні загальнонаукові принципи (об'єктивності, всебічності, комплексності, історизму, детермінізму тощо), що є світоглядним підґрунтям архівознавчої теорії, та конкретнонаукові (пертиненцтпринцип, провенієнцтпринцип, принцип аполітичності архівів, принцип територіальності архівів та ін.), які визначають засади дисциплінарного накопичення знань та практичної діяльності архівів. Для вирішення дослідницьких завдань архівна наука послуговується також системою методів, серед яких: а) загальні методи або методи світоглядних наук (діалектичний, герменевтичний та ін.); б) загальнонаукові методи (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, абстрагування, моделювання, системний аналіз тощо); в) міждисциплінарні методи як сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, які застосовуються на стиках наук (наукознавство та архівознавство, інформатика та архівознавство, бібліотекознавство та архівознавство, джерелознавство та архівознавства тощо); г) дисциплінарні (специфічні) методи як сукупність способів, принципів пізнання досліджуваних прийомів і процедур, що застосовуються в архівній науці. Слід визнати, що серед методів, якими оперують архівознавчих дослідженнях, переважають адаптовані з урахування наукових завдань методи, запозичені з інших наук (історії, бібліотекознавства, джерелознавства, наукознавства, наукової інформації, науки про організацію і управління та ін.). На цьому наголошував і американський архівіст Джон Робертс, зауваживши, що теоретичний аспект знань архівіста має бути отриманий з інших дисциплін¹.

До “найстарших” архівознавчих конкретнонаукових, специфічних принципів належить **принцип пертиненції** (предметний або предметно-тематичний принцип, пертиненцтпринцип; лат. *pertineo* – торкатися, мати відношення, належати, сприяти²), який передбачає об'єднання архівних документів у групи відповідно до предметних та інших ознак і є основою предметно-тематичної класифікації за формально-логічними, заздалегідь розробленими схемами. Сутність принципу полягає в тому, що всі документи архіву мисляться “як єдине ціле і розподіляються всередині даного цілого за загальною для всього архіву схемою”³, від-

так документи одного фондоутворювача в архіві можуть зберігатися в різних серіях, а документи різних фондоутворювачів – в одній тематичній групі. В російському архівознавстві відома й інша назва принципу – “логічний принцип”, у польському – “принцип предметної належності”. Ключовою характеристикою пертиненцпринципу є ознака “логічної належності”, “причетності”⁴, що найяскравіше реалізується в творенні колекцій та фондів особового походження. Він широко застосовувався в архівній практиці Європи в першій половині XIX ст. та Російської імперії до початку XX ст. і зберігає певну актуальність у практичній роботі архівів окремих країн донині.

Предметний принцип зародився у Франції наприкінці XVIII ст. й поширився на інші європейські країни. Його запропонував Арман-Гастон Камю (1740–1804)⁵ – головний архівіст постреволюційної Франції, правник і вчений, котрий першим “возимел мысль о необходимости сохранить архивы”⁶. Комісія архівістів за його керівництвом мала завдання сконцентрувати всі акти минулої монархії та документи ліквідованих установ в одному сховищі (для цього було виділено кілька кімнат у приміщенні Національних зборів, що отримали незабаром назву Національного архіву), та досягти відкритості архіву, доступності його документів дослідникам⁷. Вирішення цих завдань було можливим лише за умови класифікації документів, надходження яких упродовж 1789–1793 рр. було надмірним. 2 листопада 1793 р. уже Конвент визнав А.-Г. Камю національним архівістом і дав право верховного нагляду за документами. Створене 1796 р. Тимчасове бюро класифікації документів займалося збиранням документів і розподілом їх за виробленим принципом на три групи: а) практичної потреби і державного значення – приватновласницькі та судові документи (*domaniales et judiciaires*); б) документи наукового, історичного та культурного значення (*appartenans aux sciences, histoire, art*), історичні пам’ятки (*monuments historiques*); в) документи, призначені до знищення⁸ (*Inutiles ou dangereux*). Крім того, документи першої і другої груп розбивалися за штучними ознаками в різні класи і підгрупи за абетковим принципом, запроваджувалася предметна класифікація одиниць зберігання, тим самим кардинально порушувалася історично складена цілісність старих архівів.

Подальший розвиток предметно-тематичний принцип класифікації знайшов у законі 7 месидора 1794 р., який закріпив розподіл документів на 4 секції (категорії): 1) землевласницькі документи (*section domaniale*); 2) юридичні документи (*section judiciaire*); 3) документи наукової і культурної цінності (*section historique*); 4) документи “феодального характеру”, що підлягають знищенню (*documents purement feodaux*).

Після смерті Камю предметно-логічну класифікацію впроваджував новий директор Національного архіву (Архіву імперії), улюбленець

Наполеона – П'єр-Клод-Франсуа Дону (1761–1840)⁹, котрий запровадив секційно-серійне розташування документів у архіві, виокремивши адміністративну, історичну, домініальну, юридичну, законодавчу й топографічну секції та дві серії (позначалися буквами латинської абетки): “F” – документи центральної урядової адміністрації, “BB” – документи міністерства юстиції. Згодом кількість серій збільшилася. Вони формувалися іноді за тематичною ознакою (наприклад, “K” – історичні пам'ятки). Великі серії поділялися на підсерії з позначенням здвоєними літерами. Така класифікація не була раціональною. Як зазначав французький архівознавець М. Дюшен, “всі старі класифікації ... були засновані на предметному принципі, що означало порушення в інтересах використання порядку, за якого вони виникли”¹⁰. Вади такої системи розподілу документів німецький архівознавець І. Папрітц вбачав у тому, що “...досягти бажаного в цій справі можна було лише за умови, коли документацію залишали в тому структурному вигляді, в якому вона надходила”¹¹. У Франції раніше усвідомили необхідність змін щодо принципу класифікації документів. Водночас у Німеччині 1799 р. було засновано на пертиненц-принципі генеральний план діяльності державного архіву у Мюнхені, Кобурзі та ін. містах.

Як провідний архівознавчий принцип у другій половині XIX ст. у Європі предметний принцип поступився принципу походження. Однак це не означало повної відмови від його застосування. Предметно-тематичний принцип класифікації обстоював, зокрема, в Росії в цей час М. В. Калачов. Ідеї останнього німецького захисника пертиненц-принципу Г. Хольцингера були близькими і професору Московського археологічного інституту І. Ф. Колесникову, котрий наполягав на тому, що “каждый архив по своему происхождению и назначению индивидуален и должен иметь свою собственную систему”¹².

Чи не найдовше предметно-логічний принцип як основний затримався в “молодій” з точки зору розвитку архівної справи країні – США. Тут за основну одиницю систематизації архівних документів було прийнято запозичене з англійської практики поняття “архівна група” (англ. archives group), яке почасти збігалося з поняттям “фонду”¹³. Архівна група могла охоплювати як документи однієї установи, органа державного управління, так і кількох, пов'язаних спільністю або спадкоємністю функцій чи зв'язком підпорядкованості, а також документальну колекцію, документи особового походження. До 1960 р. в США преважувала традиція збирання “історичних рукописів”, орієнтована на відбір і зберігання розрізаних, вирваних зі свого природного середовища документів та систематизація їх за змістом на підставі штучних бібліотечних класифікаційних схем¹⁴. Відповідно до цих схем розроблявся тематичний довідковий апарат: каталоги, описи, покажчики, путівники, що розкривали зміст кожного документа. “Предметно-тематический

поиск представлялся им логическим следствием библиотечной классификации”, – зазначав російський науковець В. М. Виноградов¹⁵. На початку 1960-х років американські архівісти, визнавши очевидне протиріччя між предметною класифікацією та інтегральним характером документів, що утворюються в діяльності державних установ, прийняли за основу класифікації принцип походження.

Принцип походження, що спирається на кардинально протилежний пертиненції чинник – провенієнцію (з лат. “provenio” – народжуватися, виникати, відбуватися)¹⁶, є основним принципом архівознавства (передусім теорії організації архівних фондів та її прикладних аспектів). В архівознавчій літературі відома й інша його назва – провенієнц-принцип, невіддільно пов’язаний із принципом неподільності фонду, а почасти й ототожнюваний з ним. Історія принципу походження, що зародився в Європі у ХІХ ст. і не втратив свого значення донині, свідчить про універсальність і водночас відмінні нюанси в його інтерпретації, назві та особливостях застосування в різних країнах.

Сутність цього принципу полягає у вимозі відповідності структури і змісту архівного фонду структурі та змісту діяльності фондоутворювача, забороні розпорошення документів з його складу, чіткого відмежування одного фонду від інших. Тобто принцип походження визнає наявність генетичного зв’язку між сферою документотворення та архівним зберіганням документів і вимагає зберігати в архівах історично утворені комплекси документів у тому порядку, в якому вони утворилися в діловодстві установи-фондоутворювача¹⁷. Забезпечуючи систематизацію документів фонду згідно з об’єктивними генетично зумовленими взаємозв’язками його документів, він становить наукове підґрунтя класифікації документів за історично утвореними фондами – фондової класифікації. Як зазначав В. М. Автократов, “он был найден отдельными архивистами-практиками интуитивно [...] и обозначен уже в 1820-е годы: целесообразно распределять документы в архиве в порядке, при котором “все принадлежавшее отдельному учреждению” объединяется и содержится в виде единого целого”¹⁸.

Водночас слід згадати й про передумови такого “винаходу”. Так, Є. В. Старостін убачав несвідоме застосування принципу походження в роботі перших російських архівістів ХVІ ст.: “... в письмохранилищах приказов, приказных изб и т.п. дьяки и подьячие не ощущали ни малейшей потребности в нарушении естественной принадлежности документов к структурным подразделениям или лицам (ящик такого-то дьяка), их создавшим, интуитивно сохраняя, таким образом, принцип происхождения”¹⁹. А німецький архівіст Й. Г. фон Мейєрн, визначаючи правила впорядкування архіву, 1729 р. писав, що для успішного виконання цього виду роботи слід “согласовать с ним работу отдельных регистратур и сообщить последним рубрики, по которым в архиве рас-

полагаються їх матеріали”²⁰. Думку про відмінності між документами, утвореними в діяльності окремих установ, та потребу їх окремого дослідження висловлював у другій половині XVIII ст. француз Клемент Буассі, однак на той час ідея не була реалізована. 1826 року архівіст із Утрехту (Голландія) Геррит Дедел отримав інструкцію, яка забороняла під час упорядкування документів утрехтських капітулів змішувати їх, щоб не втратити “красиву цілісність, що існує в архівах капітулів”²¹. Отже, в різних країнах задовго до інституалізації цього принципу формувалася тенденція до збереження в архівах структури документальних комплексів, утворених у діяльності установ.

На практиці цей принцип (фр. *Principe de provenance*) був упоряджений у Франції в першій половині XIX ст., де здобув назву принципу “поваги до фонду” (фр. *Principe respect des fonds*). Його обґрунтування пов’язують з ім’ям автора поняття “фонд” (у розумінні всіх документів, що відклалися в діяльності адміністративної установи, корпорації, родини) Наталіса де Вайї (1805–1886). Принцип “поваги до фонду” як нову підставу класифікації був запроваджений на нормативному рівні в укладеній ним “Інструкції з упорядкування та систематизації документів у департаментських архівах” (24 квітня 1841 р.). Це було відповіддю на розісланий усім департаментам лист тодішнього міністра народної освіти Франції Ф. Гізо щодо необхідності запровадження певної класифікації архівів не за принципом вибірки, а за принципом непорушності і недоторканності архівного фонду. Фондова класифікація, що прийшла на зміну предметно-тематичній, предметній, хронологічній та змішаній, яких дотримувалися в різних архівах, була покликана забезпечити єдиний підхід до організації документів.

Сутність французького принципу “поваги до фонду” полягала у вимозі до збереження зовнішніх меж архівного фонду (в такому вигляді, як він склався в діяльності фондоутворювача) та неподільності на колекції (з фонду не можна нічого ні вилучати, ні додавати до нього; в разі розпорошеності – відновити попередній склад). “Классифицировать по фондам – значит соединить вместе те бумаги, которые были собственностью одного учреждения, одной корпорации, одной фамилии, одного лица, – пояснював близько до французької інструкції російським архівістам О. П. Воронов у своєму підручнику, – [...] для приведения в порядок архива надо прежде всего отыскать эти фонды и их восстановить в том случае, если они были разбиты”²². При цьому обов’язковою до виконання була вимога збереження цілісності фонду та його неподільності, його зовнішніх меж, а внутріфондову організацію, найзручнішу й найбільш придатну для архівної практики та наукових досліджень, мав забезпечити архівіст, належно вивчивши склад і зміст документів та діяльність установи. Тобто, внутрішня організація фонду залишалася на розсуд співробітників архіву, для яких обов’язковим було знання іс-

торії та особливостей організації діловодства установи, фонд якої він упорядковував. Французький підхід незабаром поширився в Європі.

Цікаво, що подібну вимогу зафіксовано в розділі про архіви Положення про заснування губернських правлінь (1845) в Росії: "... главнейшая обязанность архивариуса состоит в том, чтобы располагать и содержать дела постоянно в том порядке, в каком они были в Столе и в каком поступают к нему. Вновь заводимый архивный порядок должен быть строго соблюден со введением сего учреждения, а дела прежних лет приводятся в возможное устройство, как значатся в старых описях"²³. Однак ця ідея не отримала розвитку, натомість підтримувався пертиненцпринцип із поділом (за М. В. Калачовим) на "отделы или разряды по различию их содержания"²⁴.

Запровадження принципу походження (нім. Prinzip der Ordnung nach dem Provenienzen) в архівах Німеччини в другій половині XIX ст. пов'язано з ім'ям Генриха фон Зібеля²⁵ – знаного історика, секретаря історичної комісії Баварської Академії наук і директора Пруського державного архіву. Як представник школи Леопольда фон Ранке²⁶, прихильника ідеографічного, "архівно-дипломатичного" методу, відомого своїм ставленням до документів офіційного походження як до найцінніших і найнадійніших історичних джерел, Г. фон Зібель обстоював цінність діловодних документів і значення процесу документостворення для науки та організації майбутнього архівного зберігання. На противагу документам особового походження (мемуари, перекази, описи), які він вважав ненадійними²⁷, кожен діловодний документ учений називав частиною реальної історичної дії, а комплекс документів – здатним безпосередньо розкрити "становлення і зв'язок цієї дії"²⁸. Така позиція забезпечила надання нормативного значення в німецькій архівістиці принципу походження, де здобув назву "реєстратурпринципу" (нім. Registraturprinzip) і реалізовувався у однозначній вимозі обов'язкового збереження внутрішньої структури фонду в такому вигляді, як вона склалася в канцелярії (реєстратурі) установи. На відміну від французького тлумачення принципу, підтверджуючи ідею необхідності збереження утворених в установі фондів, німецький варіант не давав жодного шансу втручання в структуру фонду, ставив жорсткі вимоги щодо систематизації документів всередині фонду й передбачав організацію документів у суворій відповідності з їхнім походженням у діяльності певної установи. При цьому перевага надавалася групуванню в межах фонду за структурними підрозділами установи перед групуванням за темами. В історіографії архівознавства неодноразово вказувалося на консервативність німецького розуміння провенієнцпринципу і відсутність гнучкості порівняно з французькими підходами. "Правила впорядкування документів у Таємному державному архіві" (1881), видані Г. фон Зібелем, зафіксували вимогу розподіляти документи у відпо-

відності до їхнього походження та заборону порушувати цілісність документів установи, змінювати історично укладену структуру цієї цілісності. Реєстратурпринцип набув значення базового і виконувався неухильно. Як зазначала російська дослідниця зарубіжного архівознавства І. І. Любименко в статті про Потсдамський архів, “в класифікації справ суворо дотримуються реєстратурпринципу”²⁹.

Теоретичним обґрунтуванням принципу походження в Нідерландах стала відома праця Семюеля Мюллера, Йогана Адріана Фейта і Роберта Фруїна “Настанови до упорядкування і описування архівів” (1897)³⁰. Цікаво, що “класична” праця “класичних” авторів мала ще одного “співавтора”, вплив якого на задекларовану концепцію організації архівних документів переконливо довів Ерік Кетелаар³¹. Йдеться про “першого голландського архівного науковця”³² Теодора Ван Ріємсдейка – однокурсника і колегу Семюеля Мюллера. Отримавши в університеті фах істориків права, вони обидва стали міськими архівістами: Мюллер – в Утрехті (1874), Ріємсдейк – в Зволле (1873) і водночас зайнялися розробленням архівної методології. С. Мюллер добре пам’ятав слова одного з викладачів Паризької школи хартій, лекції якого він свого часу відвідував, про розуміння поваги до фонду як “абсолютного правила”. Сутність архіву він осягав у тісному спілкуванні з Теодором Ван Ріємсдейком, раніше за колегу перейшовши від наукових пошуків до практичної роботи. У 1877 р. Ріємсдейк дійшов висновку, що архівні документи слід зберігати в їхньому природному, оригінальному контексті, що дозволяє найкраще зрозуміти їх характер і зміст, а система розташування фондів має відповідати своєму первісному походженню, акцентує увагу на необхідності вивчення функцій і напрямів діяльності установ-утворювачів документів³³. “Взаємозв’язок документів показує їх характер і взаємозв’язки значно краще, ніж будь-який порядок, який може архівіст застосувати пізніше”, – стверджував він у своїй праці про архіви Республіки Об’єднаних Провінцій (Нідерланди) у XVI ст. (1885). Тим самим Ріємсдейк обґрунтовував “принцип структури” (“принцип поваги до архівних структур”), висуваючи як його вимогу цілісність фондів, чію історичну структуру не можна порушувати системою механізмів, які є чужими для фондів, а за необхідності відновлювати їх³⁴.

Сприйнятий і кодифікований голландськими архівістами у “Настановах...”, принцип був по своїй суті ближчим до німецького розуміння, ніж до французького, і передбачав іще суворіші вимоги – не лише повну відповідність структури фонду, а й повне відновлення (у разі розпорошеності) всередині фонду того порядку, який існував у реєстратурі установи задля уникнення плутанини в природно складеній систематизації документів, що її може зумовити будь-яке втручання в структуру фонду. “Кожен архів є органічним цілим; він утворюється

самим фактом діяльності управління або посадової особи, завжди є відображення їхніх функцій, а тому не може бути створений довільно, як складаються колекції історичних манускриптів. Архівний фонд є живим організмом, або, принаймні, організмом, який жив... Кожен архівний фонд має, так би мовити, свою особистість, свою індивідуальність, які архівіст повинен навчитися розуміти перед тим, як упорядковувати його... Кожен фонд повинен існувати окремо, за принципом поваги до фондів”, – зазначалося в “Настановах...”³⁵ Працю архівіста та обізнаність із історією цієї установи автори порівнювали з роботою палеонтолога, який збирає скелет первісної тварини з кісток. За справедливим зауваженням відомої російської вченої Н. В. Бржостовської, праця С. Мюллера, Й. Фейта і Р. Фруїна “способствовала установлению однообразия в постановке всех видов работ в архивах Голландии, сыграл здесь роль, подобную той, которую во Франции играло единство методических установок Школы хартий”³⁶.

Активне прийняття архівістами різних країн принципу поваги до фонду засвідчило обговорення його широким представницьким загалом на Міжнародному конгресі адміністративних знань і Міжнародному конгресі архівістів та бібліотекарів, що відбулися в Брюсселі (Бельгія) в 1910 р. Виголошена на першому зі згаданих конгресів перед непрофільною аудиторією (управлінцями, представниками адміністрацій установ) бельгійським архівістом Ж. Кювельє промова “Необхідність періодичного передавання адміністративних документів до архівних установ” (“De la nécessité des versements périodiques des documents administratives dans les dépôts d’archives”) містила думку про потребу запровадження в установах посад архівіста задля групування і каталогізації документів у реєстрах. Фахово підготовлені архівісти повинні, на його переконання, “...исходя из строго научных оснований, указать каждому документу принадлежащее ему место в классификации данной отрасли управления и сделать это так искусно, чтобы документ всегда легко было найти. Чтобы оценить эту роль, какую мог бы сыграть архивист в каждом действующем учреждении, достаточно только дать себе отчет в колоссальном сбережении времени, которое может подарить администраторам и людям науки рационально поставленная классификация документов”³⁷. За доповіддю Ж. Кювельє конгрес визнав за бажане опрацювання документів у реєстратурі таким чином, щоб під час передавання до архіву на його упорядкування та каталогізацію витрачалось якнайменше часу. Відтак визнавалося значення класифікації за походженням з точки зору використання інформації практиками та науковцями.

Професійний загал міжнародного рівня (архівна секція конгресу архівістів та бібліотекарів у складі 120 учасників) виніс свій вердикт щодо принципу походження за доповіддю голландського архівіста

М. Вірсума (однією із 13-ти, заслуханих на конгресі). Принцип походження було одногосно визнано найкращою системою класифікації та інвентаризації кожного архівного фонду “як із точки зору логічного розташування документів, так із точки зору правильно усвідомлених інтересів історичного дослідження”³⁸. Згідно з рішеннями конгресу, практична складова змісту принципу визначалася тим, що “при классификации и хранении архивных документов необходимо каждый документ помещать в ту группу и в ту часть этой группы, в состав которых архивный документ входил в то время, когда данная коллекция была еще “живым организмом”³⁹. Тим самим стверджувалася неприпустимість будь-яких довільних порушень цілісності історично складених документних комплексів. Відтоді питання, пов’язані з принципом походження, неодноразово розглядалися на міжнародних зібраннях архівістів та істориків⁴⁰. Як справедливо зазначала Н. В. Бржостовська, принцип походження склав “важнейшее теоретическое достижение и остался, как классическое наследие последующим поколениям архивистов”⁴¹.

1919 року принцип походження було унормовано в Польщі. Нові правила впорядкування архівних документів зобов’язували всі державні архіви дотримуватися принципу походження та дбати про неподільність фондів⁴². Відповідно до цього принципу, документи, утворені в діяльності установи, визнавалися неподільною цілісністю і в складі архівного фонду мали зберігати внутрішній порядок, який отримали в діловодстві установи⁴³. Широкому запровадженню принципу походження посприяло його теоретичне обґрунтування провідними істориками-архівознавцями на Четвертому загальному з’їзді польських істориків (Познань, 6–8 грудня 1925). У своєму виступі “Архівний принцип провенієнції”⁴⁴ відомий архівознавець Юзеф Пачковський запропонував власну версію назви принципу – принцип канцелярської належності (пол. *zasada przynależności kancelaryjnej*) як такої, що, на його думку, точніше відображає зміст поняття. Відтоді термін закріпився в польській архівістиці. Важливе значення для подальшого розвитку архівної практики мав і окреслений науковцем алгоритм упорядкування документів на засадах принципу канцелярської належності, який передбачав виявлення і виокремлення із загального масиву документів, що склали окремий фонд; вивчення структури, напрямів діяльності та принципів організації діловодства установи-фондоутворювача; упорядкування документів відповідно до порядку в діловодстві установи-фондоутворювача. Ідеї Ю. Пачковського підтримали інші науковці. Адам Калетка наголосив на необхідності застосування установами переліків та передавання їх архівам для полегшення відтворення ділового порядку документів, Алексій Бахульський вказав на позитивний вплив застосування принципу походження для прискорення доступу

до інформації, Юзеф Семенський окреслив важливість неподільності архівного фонду як одного з основних принципів організації архівних документів⁴⁵. Наукове обґрунтування принципу канцелярської належності на з'їзді дало старт широкому його застосуванню в практичній діяльності польських архівістів.

1922 року принцип походження було офіційно визнано в Росії інструкцією Центрархіву РСФРР “По выявлению и учету архивных фондов”. Звісно, до цього часу він не залишався для російських архівістів *terra incognita* і неодноразово згадувався в лекційних курсах, підручниках⁴⁶ як елемент зарубіжної практичної та наукової діяльності, а також визнавався за раціональний під час розроблення принципів фондування. Інструкція запроваджувала облік документів за фондами, при цьому наголошувалося на спільності походження та належності документів фонду до однієї установи чи особи⁴⁷, хоч конкретно принцип походження як такий не визнавався. Кілька років по тому в своєму виступі на VI Міжнародному конгресі історичної науки (Осло, 1928) заступник керівника Центрархіву РРФСР В. В. Адоратський виокремив два принципи організації архівної справи в радянській Росії: принцип централізації та принцип неподільності архівного фонду⁴⁸. Тим самим було запроваджено ще одну версію назви принципу походження – принцип неподільності архівного фонду (рос. принцип недробимости архивного фонда).

В українському архівознавстві другої половини 1920-х років принцип походження було сприйнято у французькій версії. “В сучасній архівній науці твердо встановлено правило непорушності архівного фонду – принцип “поваги до фонду”, – В. О. Романовський. – ... зараз цей принцип один із непохитних каменів у фундаменті архівознавства, камінь, здобутий гірким та тяжким досвідом працівників над архівним матеріалом”⁴⁹. “З двох основних систем класифікації архівних матеріалів за головну править класифікація за походженням”, – наголошував В. І. Веретенников⁵⁰.

З проблемою застосування принципу походження радянські архівісти зіткнулися дещо пізніше в нових умовах. Із поглибленням тоталітаризму в другій половині 1930-х років, у протиріччя вступили розуміння справжніми вченими раціональності принципу, його універсального характеру і політичне неприйняття новими радянськими службовцями “ідеалістичного” принципу та сфабрикованих “буржуазних” ідей щодо “захисту власності” на архіви. Низка статей, що ґрунтувалися переважно на переказі І. О. Голубцовим основних положень праці С. Мюллера, Й. Фейта та Р. Фруїна⁵¹, засуджувала принцип як такий, що не відповідає потребам радянської архівістики⁵². Йому протиставлявся історичний принцип з ідеологічних засад. “... Совершенно ясно, что проведение принципа, являющийся продуктом буржуазной архивной науки,

построенный на идеалистической базе, не может быть механически перенесен в нашу практику”, – безапеляційно стверджували випускники 1936 року “провідного” архівного вишу країни – Московського історико-архівного інституту – І. Назин та З. Доброва⁵³. Попри висловлювання й більш поміркованої позиції (“провениенципринцип в части неделимости и самостоятельности архивных фондов, если состав их определяется правильно, исторически имел и имеет положительное значение, предохраняя архивные фонды от расчленения по произвольным схемам”⁵⁴), провенієнцпринцип у тоталітарній країні було відкинуто з точки зору теорії. Однак, як вірно зауважила Л. І. Солодовникова, “советские архивисты на практике придерживаются именно его”⁵⁵. Цю думку було висловлено на Всесоюзній нараді з питань фондування та обліку документів 1963 р., коли в Європі активно відбувався процес переосмислення теоретичних засад принципу походження, зумовлений стрімким збільшенням обсягів документів.

Так, серед німецьких архівістів розгорнулася дискусія щодо нового розуміння принципу походження, названого Г. О. Мейснером “вільним проенієнцпринципом”. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років у французькій спеціальній літературі обговорювалася проблема ігнорування принципу “поваги до фонду” щодо “відкритих” фондів⁵⁶. Відтак, не випадковим стало обговорення архівних принципів під час V Міжнародного конгресу архівів (Брюссель, 1–5 вересня 1964 р.). Зокрема, у доповіді німецького архівознавця І. Папритця “Сучасні методи систематизації архівних матеріалів до 1800 року” зазначалося, що принцип походження не є догмою і вимагає перегляду в нових умовах, зокрема уточнення розуміння поняття “фонд” та “архів”⁵⁷ прискорювало потребу перегляду засад принципу походження і збільшення документопотоків.

Зміни в розумінні цього принципу у Франції відбулися 1961 р. з огляду на запроваджену Івом Перотеном у французьку архівну практику англо-американську теорію “трьох віків” архівів⁵⁸. У статті “Адміністрація і три віки архівів” він звернув увагу на те, що застосування принципу поваги до фонду залежить від управління документами на різних етапах їхнього “життя”: поточний архів, “проміжна стадія”, остаточний архів (“archive archivee”). Цим етапам відповідав “вік” архівів: “поточні архіви”, “архіви в сховищі”, “історичні архіви”. Авторська ідея про існування “проміжного віку” в “життєвому циклі” архівів випливала з концепції відомого американського архівіста Теодора Р. Шелленберга про стадії “життя” документів⁵⁹ та заснованій на ній практиці архівів США розподілу документів за термінами зберігання відповідно до життєвого циклу та функціонування створених відповідно до державного “Акту про федеральні архіви” (1950, 5 вересня) центрів документації, звідки документи надалі надходили на постійне зберігання⁶⁰.

Варто зауважити, що ідеї, близькі до концепції життя архівів, автором якої в архівознавстві вважають Теодора Р. Шеленберга, значно раніше висловлював видатний бельгійський учений Поль Отле у праці “Manuel de la Documentacion Administrative: Principes Généraux” (1913)⁶¹. “Життя документа” він розглядав як цикл від “народження” до “загибелі на аутодафе” (втрати актуальності, знищення або подальшого передавання на архівне зберігання), причому питання виокремлення документу до знищення бачиться йому окремою фазою життя⁶². Близькою до концепції Теодора Р. Шеленберга і згодом І. Перотена була думка щодо “поточних архівів та архівів завершених діловодством справ” як окремого, “архівного”, періоду життя документа. Зв’язок із принципом походження, очевидно, простежується у вимозі до належної організації документів у поточних архівах, “щоб після передавання документів до кінцевих архівів, потребувалися мінімальні заходи для їх каталогізації та класифікації”⁶³. З огляду на таке розуміння Полем Отле документа в архіві, можна припустити вплив на формування його наукового світогляду відомих у архівному світі співітчизників: Т. Ван Рімсдейка, С. Мюллера, Й. Фейта, Р. Фруїна.

У праці “Життя документа у поточних архівах” І. Перотен називав. “Середній вік” або “проміжну стадію” віком “складування документів”, “прикрим переходом між адміністрацією та історією”⁶⁴. Цю стадію він вважав найбільш проблемною, оскільки для адміністрації установи, в діяльності якої вони утворилися, документи вже не були актуальними й “викидалися на горища”, а архівні служби не зважувалися забрати документи, вважаючи їх потрібними адміністраціям. Наслідком цього були очевидні втрати документів, що перебували в неупорядкованому стані, а забезпечити в чистому вигляді принцип поваги до фонду не видавалося з цих причин можливим. Вирішення проблеми І. Перотен вбачав у створенні проміжних сховищ, де б забезпечувалися всі вимоги до зберігання документів⁶⁵. Теорія трьох віків архівів⁶⁶ давала ключ до впровадження цього фундаментального принципу щодо нових архівів і розуміння поняття “архіважу” як сукупності всіх видів практичної діяльності архівів з організації фондів, зберігання документів та використання інформації, що міститься в них, на всіх етапах “життя” документа.

Спеціально розглядав цю проблему Карл Лярош у статті “Що означає повага до фонду? Ескіз структурального архівознавства” (1971)⁶⁷. Архіви він вважав результатом діяльності державних установ в усіх галузях та наголошував на необхідності детального вивчення структури установи та найдокладнішого її відображення в архівній класифікації. Важливе завдання архівіста, на його думку, полягає у збереженні цілісності фонду, що базується на природі об’єкта. До завдань практика не належить оцінка цінності документів, а лише відновлення принципів їх організації, що існували в установі. Пріоритет висловлення “приват-

них” думок на підставі вивчення документної інформації автор віддавав історіку.

Написана кількома роками пізніше праця ще одного відомого французького архівіста, головного зберігача Технічної служби Дирекції архівів Франції, Мішеля Дюшена “Принцип поваги до фонду в архівістиці. Теоретичні принципи та практичні проблеми” (1977)⁶⁸ підтверджувала провідну роль принципу як “бази” теоретичного і практичного архівознавства. У контексті всебічного аналізу питань науки і практики, пов’язаних із поняттям “архівний фонд”, М. Дюшен наголошував, що цей фундаментальний принцип архівознавства вирізняє працю архівіста з-поміж діяльності інших “зберігачів пам’яті” й відокремлює її зокрема від праці бібліотекаря, з одного боку, та документознавця – з другого. Вважаючи, що принцип поваги до фонду легше задекларувати, ніж визначити, і визначити легше, ніж застосувати, він проаналізував основні елементи використання цього принципу та труднощі його застосування. Автор сформулював п’ять правил, відповідно до яких слід організувати фонди зміни або передавання компетенції: фонди установи, що припинила діяльність, слід розглядати як окремі від фондів установ, які їх прийняли (крім випадків, коли фонди не можливо відокремити).

Проте усі архівознавчі праці засвідчували непорушність принципу поваги до фонду. Робер-Анрі Ботьє вважав навіть за бажане, щоб принцип поваги до фонду був регламентований законом як основа всіх робіт з класифікації задля збереження цілісності кожного фонду⁶⁹.

Об’єктивну оцінку принципу походження дав у своїх працях 1970-1980-х років російський теоретик архівознавства В. М. Автократов, наголосивши на його фундаментальності та теоретичній значущості⁷⁰. “Если современное архивоведение представляет собой систему развитого научного знания, то этим оно обязано в первую очередь понятию о происхождении, действующему через категории фонда и с помощью двух неоднократно называвшихся принципов [принципу походження та принципу неподільності фондів – *І. М.*]”, – вважав учений⁷¹. Причину тривалого ігнорування принципу походження радянською архівною наукою він вбачав у стійкому негативному ставленні до нього, сформованого ще в 1930-х роках. Роль принципу походження, за В. М. Автократовим, полягає, насамперед, в реалізації класифікаційної функції, в теоретичному забезпеченні питань фондування завдяки використанню історичного аналізу діяльності установ та генеалогічного – щодо фондів особового походження. Основними постулатами вчений вважав відкриття “історичну природу фондоутворювача” та визнання пріоритету історичної внутріфондової структури⁷², врахування генетичних зв’язків документів з фондоутворювачем.

На розвиток розуміння принципу В. М. Автократов запропонував поняття “інформаційної несуперечливості”, яке означало збереження

генетичних зв'язків та інформаційної взаємоорієнтованості між документами фонду навіть у стані зміни стану фонду⁷³, та “інформаційного потенціалу фонду” в значенні інформаційного різноманіття фонду, що прямо залежить від ролі фондоутворювача в системі суспільного управління та його місця в ієрархії управління⁷⁴.

Новаторськими підходами позначене розуміння принципу походження в ці роки й у Північній Америці, влучно назване канадським ученим Террі Куком “нео-походженням”. Переломним етапом у цьому питанні були 1970-і рр., коли під впливом праць Теодора Р. Шеленберга про застосування теорії походження в розумінні процесу документостворення, історичного змісту документів, північно-американці почали застосовувати її в експертизі цінності, описуванні та суспільній службі. Невдовзі канадський учений Том Несміт запропонував розглядати “історію документа” як основу “нової форми” соціально-історіографічного наукового підходу Хью Тейлора, а “дослідження документів” як метод розвитку “сучасної дипломатії”⁷⁵. Це був крок до оновлення теорії походження. Підтримуючи колегу, Террі Кук наголошував, що, зосередивши увагу на “походженні, повазі до фондів, контексті, еволюції, взаємозв'язках, порядку” документів, тобто, в серці професійної теоретичної дискусії, архівісти зможуть перейти від “інформаційної” до парадигми “знання” і, таким чином, “реанімують” її актуальність в епоху електронних записів і мережових комунікацій⁷⁶. Тим самим почалося “перевідкриття” канадськими архівістами принципу походження, було проведено низку архівних досліджень з метою “вивчення інформації про походження стосовно авторів документації, створення документів, а також форми, функцій та фізичних характеристик різних архівних документів” у всіх засобах⁷⁷.

Розвитку “нео-походження” прислужилися й праці з дипломатики кінця 1980-х рр. Лучіани Дюранті, яка наголосила на важливості теорії походження для розуміння сучасних документів⁷⁸. Відтак актуалізувалися прийоми аналізу документів із акцентом на історії їх створення та фокусуванні уваги архівістів на доказовій силі документа, близькій до її розуміння Дженкінсоном. Цей напрям у канадському архівознавстві отримав назву “нео-Дженкінсонового відродження”⁷⁹ і полягав у застосуванні прийомів дипломатики в сучасному архівознавстві: проведенні ретельних досліджень форми, структури й авторства документів, особливо в електронному середовищі, тобто здійсненні дипломатичного аналізу висхідного потоку документів. Водночас розвивався інший напрям досліджень, який передбачав особливу увагу до дослідження історії фондоутворювачів і здійснення функціонального аналізу нисхідного потоку документів. Функціональний аналіз орієнтував на вивчення функцій, процесів і напрямів діяльності фондоутворювача; дипломатичний – забезпечував чітке зрозуміння доказових дій. Результатом “по-

вторного відкриття походження” стало запровадження в Національному архіві Канади “стратегії макрооціночного створення”, в основу якої було покладено функцієорієнтований, мультимедійний і орієнтований на походження підхід, що базувався не на використанні документів для планового дослідження, а радше на аналізі функцій фондоутворювача, програм та напрямів діяльності авторів документів і тих фізичних чи юридичних осіб, з якими автори взаємодіяли або чий інтереси обстоювали⁸⁰. Тісно пов’язана з перевідкриттям походження була й канадська ініціатива зі створення нової системи описових норм у зв’язку з запровадженням концепції архівних фондів, ґрунтованій на теорії походження, що замінила запроваджені Шелленбергом “групи документів”. Структурний багаторівневий опис дозволяв урахувувати історичні зв’язки документів⁸¹.

Остання чверть ХХ ст. позначена й іншими спробами поглиблення змісту принципу походження, зокрема включення до нього **принципу територіальності** архівів або принципу територіального походження (“provenance territorially”) чи “територіального відношення (“relevance territorially”), тісно пов’язаного з поняттями “реституція архівних фондів” і “спільна архівна спадщина” та принципом місцезнаходження фондоутворювача. Цей принцип іноді розглядають як окремий. Його сутність полягає в повазі до зв’язків архівних фондів із територією, на якій вони утворені⁸². Згідно з принципом територіальної належності, архіви установ, що відклялися в межах якоїсь географічної території, повинні зберігатися на місці компетентними службами. Відтак, переміщені архіви, захоплені під час війн або інших бойових дій як трофеї або заклад, чи архіви, що опинилися на території, що перейшла з якихось причин під суверенітет іншої держави, підлягають поверненню в країну походження. Така особливість принципу тягнє до положень Мюнстерської угоди (1648), яка передбачала знаходження викрадених під час війни архівів у місці їх останнього зберігання. Принцип не поширюється на дипломатичні архіви та окремі групи документів окупаційних влад⁸³. “Принцип походження, що включає одночасно і повагу до фонду, і принцип територіальності, є єдиним способом примирити поняття адміністративної спадкоємності і колективної ідентичності”, – наголошував французький архівознавець Ерве Бастьєн⁸⁴. Принципи походження і територіальної належності були рекомендовані в резолюції генеральної конференції ЮНЕСКО (Найробі, 1976) до обов’язкового врахування як основні принципи архівознавства під час укладання двосторонніх угод про передавання архівів⁸⁵.

* * *

Принцип походження лежить в основі дисциплінарних (специфічних, власне архівознавчих) методів, до яких належать зокрема метод реконструкції архівного фонду та метод функціонального аналізу.

Метод реконструкції архівного фонду для аналізу та реконструкції процесів створення документів (у тому числі у діловодстві установи та організації архівних фондів) на засадах принципу походження “винайшов” 1979 р. польський науковець Станіслав Навроцький⁸⁶. Подальшому опрацюванню методу прислужився Богдан Ришевський, виокремивши кілька варіантів його етапів⁸⁷. Згідно з першим варіантом польської моделі цього методу, дослідження процесу формування архівного фонду включає вивчення процесу створення документації та формування її внутрішніх зв'язків, виникнення діловодних блоків (канцелярських частин) і зв'язків між ними, створення реєстратури (системи документації, канцелярських книг), експертизи цінності, організації архівного фонду. При цьому рекомендовано на підставі інформації історичних джерел досліджувати архівотворчі процеси як класичну систему, в якій представлені об'єкти і зв'язки між ними, а також можуть виникати підсистеми як складові елементи систем вищого порядку⁸⁸. Інший варіант застосування методу передбачає відтворення структури і напрямів діяльності установи-фондоутворювача в їх історичному розвитку та вивчення первісного внутрішнього устрою (устроїв) фонду через реконструкцію процесу створення фонду, аналіз конкретних правил, що визначали цей процес, і виявлення всіх невідповідностей та суперечностей. Цей спосіб включає такі етапи: початкові дослідження, виокремлення чи злиття, експертиза цінності, вибір способу упорядкування, упорядкування, описування, підготовка вступу до опису, підготовка іншого довідкового апарату. З плином часу під впливом новітніх технологій до інструментарію методу увійшли нові способи створення архівного опису. Так, польські науковці рекомендують інші прикінцеві етапи: встановлення внутрішньої структури архівного фонду, вибір рівня і стандарту опису, створення архівного опису.

Для реконструкції сучасних фондів пропонується інший алгоритм дослідження. Вивчення процесів документостворення розпочинається з ознайомлення з документообігом (його внутрішні та зовнішні напрями) у структурних підрозділах установи-фондоутворювача та аналізу повноважень цих підрозділів. Після цього аналізують повноту відкладення інформації. Мета такого дослідження полягає у з'ясуванні цілісності збереженої інформації відповідно до виконуваних повноважень та встановлення всіх місць перебування документації, що не повторюється і становить найбільший інтерес для досліджень⁸⁹.

Класична схема дослідження процесу створення документів включає статичний опис структури канцелярії організаційного підрозділу, її функцій (динамічного образу канцелярії) з урахуванням типології канцелярії, канцелярської системи, обігу листів, створення допоміжного апарату. Ще один дослідницький підхід (за Б. Ришевським) орієнтований на дослідження реєстратури: організації, функціонування,

походження і напрямів розпорошення, змін і реорганізації. Така схема дослідження процесів архівотворення покликана спростити процес наукового опрацювання фондів. Відтворення обігу документації і процесу відкладення інформації полегшує проведення експертизи цінності документів. Статичний і динамічний образ канцелярії та оцінка її дій дає можливість вибору архівного опису.

Тісно пов'язаний із принципом походження і метод функціонального аналізу. Його сутність полягає у з'ясуванні зв'язків між функціями установи або її організаційного підрозділу та інформаційною цінністю створеної в її/його діяльності документації. Згідно з принципом походження, документи відтворюють усі функції та напрями діяльності фондоутворювача. Бастьєн Ерве справедливо наголошував, що "принцип функціональної належності може задовольнити поточні проблеми будь-якої адміністрації"⁹⁰. Принцип функціональної належності документа лежить в основі функціонального аналізу і дозволяє забезпечити адміністративну спадкоємність (від оперативного діловодства до архівного зберігання). Він пов'язаний з поняттям доказової та інформаційної цінності документів, запровадженим до наукового і практичного обігу американським архівістом Теодором Р. Шеленбергом, та поняттям функціональної належності, що в свою чергу походить від поняття "чинна адміністрація" й передбачає з'ясування функціональної характеристики документа, базованій на відповіді на два питання: хто створює документ і з якою метою. Критерії визначення цінності документів Теодор Р. Шеленберг виокремлював відповідно до існування двох груп документів: а) тих, що містять відомості про установу, в діяльності якої вони утворилися; б) тих, що містять відомості про осіб, організації, різні проблеми, – загалом про все, з чим стикаються у своїй діяльності державні установи. Відбір документів на зберігання відповідно до їхньої цінності передбачав детальне ознайомлення архівістів із історією установи та функціями кожного підрозділу і його місцем у загальній структурі, вивчення особливостей його організації та функціонування. Теодор Р. Шеленберг наголошував, що "у США характер критеріїв визначення доказової цінності документів залежить переважно від класифікації документів в установах, які їх створили"⁹¹.

Значний розвиток метод функціонального аналізу отримав у працях російського архівознавця В. М. Автократова, особливо в питаннях його застосування під час експертизи цінності документів. Важливість методу для експертизи цінності документів він вбачав у тому, що функціональний аналіз дозволяє оцінити цінність документів через вивчення функцій установ-фондоутворювачів та їх місця в системі управління, вивчення процесів документування та фондоутворення, з'ясуванні функціональних властивостей документа, тобто тих функцій, які він виконує в управлінні. "Применение функционального ана-

лиза, – зазначав учений, – дозволило архівоведенню об'єднати рішення основних вопросов комплектування государственных архивов с задачами экспертизы ценности документов”⁹².

“Найбільш важливим мислителем у філософській основі архівної оцінки” канадський учений-архівіст Террі Кук назвав німецького архівознавця Ганса Бумса, який стверджував, що суспільство повинно мати можливість визначити свої власні основні цінності, і що саме ці цінності повинні бути відзеркалені в архівних документах. В його розумінні саме суспільство, а не “спеціалізовані користувачі” Шелленберга, і не “адміністратори” Дженкінсона, повинні створювати цінності, які визначають “важливість архівів”, а також архівні значення та архівне зберігання. Це призвело до того, що “архівістам необхідно орієнтуватися самим у визначенні цінності документів для сучасників, заради яких і були вони створені”. У 1991 р. Бумс стверджував, що цінності суспільства краще за все визначити не безпосередньо через дослідження соціальних змін та громадської думки, як він зазначав раніше, а непрямим шляхом через проведення наукових досліджень функцій тих ключових фондоутворювачів, які призначені суспільством для реалізації своїх потреб і побажань. При цьому, за словами Г. Бумса, “походження повинне залишатися незмінною основою для оціночного процесу”⁹³.

Метод функціонального аналізу ефективний і у вирішенні інших питань архівознавства: фондування, описування та пошуку документів. Як зазначала польська дослідниця Галина Робутка, його застосовують при дослідженні проблематики т. зв. “архівного тла”, зокрема при опрацюванні переліків документів. З’ясування всіх повноважень організаційного підрозділу, від найзагальніших до детальних, уможлиблює вибір типологічної схеми класифікації у предметних покажчиках. Для упорядкування документів Галина Робутка запропонувала такі етапи дослідження: визначення мети і об’єкта досліджень; дослідження організаційного підрозділу (організації, компетенції і повноважень у історичному вимірі); дослідження діловодства на підставі вивчення і аналізу канцелярського апарату; дослідження документації з урахуванням процесу відкладення інформації (змісту); виділення документації оригінальної і повторюваної; побудова списку документів з архівними даними⁹⁴. Функціональний аналіз передбачає використання нормативних документів: списків установ-фондоутворювачів та переліків документів зі строками зберігання.

Новий підхід до функціонального аналізу запропонувала американська дослідниця Хелен Семюельс у своїй концепції “інституційного функціонального аналізу”. На її думку, архівістам, передусім слід досліджувати і розуміти функції та діяльність своїх власних установ, і розробити чітку методіку функціонального аналізу, яка веде до стратегічного плану оцінки документів кожної установи. Террі Кук розглядав праці Семюельс як важливі для розвитку архівної теорії, наголошуючи:

“Скорочуючи світ архівістів корпоративних документів, як і зберігачів особистих рукописів, зосередившись на цілому світові взаємопов’язаній інформації (документи у всіх засобах масової інформації, а також публікації та інші культурні артефакти) всіх відповідних авторів, а не їх частини, захищаючи науково обгрунтований, функціональний підхід до інституціональної оцінки, а не старий пошук “цінності” у змісті документів, Семюельс пропонує важливий напрям для обробки об’ємних звітів структурних сучасних організацій і сучасних суспільств, і, таким чином, відроджує архівну теорію”.

* * *

Названі принципи і методи не вичерпують методологічну базу архівознавства. В процесі розвитку та інтеграції наук відбувається уточнення його методологічних засад, з’являються нові принципи, методи, підходи. Усі методи взаємно збагачуються та доповнюють один одного і застосовуються в залежності від характеру задач.

¹ *Roberts J.* Archival Theory: Much Ado about Shelving // *American Archivist*. – Winter 1987. – Vol. 50. – P. 70.

² *Литвинов В.* Латинсько-український словник. – К.: Укр. пропілеї, 1998. – С. 485.

³ *Biernat Cz.* Problemy archiwistyki współczesnej. – Warszawa: PWN, 1977. – S. 161.

⁴ *Автократов В. Н.* Понятие происхождения в архивоведении // *Археогр. ежегодник за 1978 год*. – М., 1979. – С. 145.

⁵ Камю (Самус) Арман-Гастон (2.04.1740, Париж – 2.11.1804, Монморенсі) – правник, державний діяч, депутат Установчих зборів і член Конвенту. Організатор і перший директор Національного архіву (призначений 14 серпня 1789), перший національний архівіст Франції (1793-1796). Після звільнення з в’язниці, куди був заточений після арешту генералом Дюмурьї, був членом Ради п’ятисот, відмовився присягнути наполеонівському режиму. В останні роки займався літературною працею.

⁶ *Тарле Е. В.* Национальный архив в Париже // *История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке*. – Пг., 1920. – С. 167.

⁷ *Добиаш-Рождественская О. А.* История архивов романской Европы при старом порядке // *История архивного дела классической древности...* – С. 135.

⁸ Слід зауважити, що до знищення призначалися “політично заангажовані” щодо нової влади Франції документи: феодальні привілеї, власницькі акти, генеалогічні грамоти, папські булли тощо. Історія зберегла свідчення масового спалення таких архівів.

⁹ Дону Пьер-Клод-Франсуа (1761–1840) – історик, член Конвенту. Арештовувався за протест проти вигнання жирондистів. Звільнений після 9 термидора. Згодом був членом Ради п’ятисот, членом палати перів (під час Липневої монархії). Директор Національного архіву (Архіву імперії).

¹⁰ *Duchein M.* Le respect des fonds en archivistique: principes théoriques et problèmes pratiques // *La Gazette des archives*. – 1977. – 2-e trimestre. – № 97. – P. 72.

¹¹ Папритуц І. Современные методы систематизации архивных материалов, документация до 1800 г. ... до 1800 г. / пер. с нем. В. Прибытков // Бюллетень зарубежной архивной информации. – 1964. – Вып. 18. – С. 36.

¹² Колесников И. Ф. Устройство и ведение архивов: пособие к лекциям по архивоведению. Курс специальностей. – М., 1910. – С. 46–49; Holtzinger G. Handbuch der Registratur- und Archivwissenschaft. – Leipzig, 1908. – XVIII, 3049

¹³ Бржостовская Н. В. Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971. – С. 265; Гармаш В. Н. Архивное дело в Соединенных Штатах Америки (реферативный обзор). – М., 1976. – С. 37.

¹⁴ Berner R. C. Toward national archival priorities: a suggested basis for discussion // American Archivist. – 1982. – Vol. 45, № 2. – P. 164–165; Виноградов В. М. Некоторые тенденции развития архивоведения в США // Археогр. ежегодник за 1984 год. – М.: Наука, 1986. – С. 94–95.

¹⁵ Виноградов В. М. Некоторые тенденции развития архивоведения в США. – С. 94.

¹⁶ Литвинов В. Латинсько-український словник. – К.: Укр. пропілеї, 1998. – С. 527.

¹⁷ Див.: Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 109.

¹⁸ Автократов В. Н. Из истории формирования классификационных представлений в архивоведении XIX – начала XX века // Археогр. ежегодник за 1981 год. – М., 1982. – С. 7.

¹⁹ Старостин Е. В. Происхождение фондового принципа классификации документов // Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М.: Русский мир, 1997. – С. 53.

²⁰ Див.: Русинов Н. Регистратура и архив (По поводу современной делопроизводственной литературы) // Архив. дело. – 1926. – Вып. 7. – С. 10.

²¹ Див.: Старостин Е. В. Происхождение фондового принципа классификации документов... – С. 58.

²² Воронов А. П. Архивоведение. – СПб, 1901. – С. 18.

²³ Высочайше утвержденное учреждение губернских правлений // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. второе. – СПб., 1846. – Т. 20. – Отд. 1: 1845. – № 18580. – С. 59–60.

²⁴ Калачев Н. В. Архивы // Труды I Археологического съезда в Москве, 1869. – М., 1871. – С. 211.

²⁵ Зібель, Генріх фон (1817–1895) – німецький історик, архівіст, член Ерфуртського парламенту, депутат рейхстагу, таємний імперський радник. Закінчив Берлінський університет. Учень Леопольда фон Ранке та Фрідріха Савіньї. Доктор історії (1838). Приват-доцент і професор в університетах Бонна (1840–1845, 1861–1874), Марбурга та Мюнхена (1856–1860). Член Баварської академії наук. Директор Пруського державного архіву в Берліні, призначений з ініціативи Бісмарка 1875 р.

²⁶ Див. зокрема: Смоленский Н. И. О некоторых теоретико-методологических принципах исторической концепции Леопольда фон Ранке // Методологические и историографические вопросы исторической науки: сб. ст. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1963. – С. 160. – (Труды Томского университета; т. 166).

²⁷ Гавриличев В. А. Теоретико-методологические основы исторических исследований Генриха фон Зибеля // Методологические и историографические

вопросы исторической науки: сб. ст. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1963. – С. 135. – (Труды Томского университета; т. 166).

²⁸ *Зибель Г.* О законах исторического развития. – СПб., 1866. – С. 10.

²⁹ *Любименко И.* Архив немецкого рейха в Потсдаме // Архив. дело. – 1926. – Вып. 5–6. – С. 186.

³⁰ *Muller S., Feith J. A., Fruin R.* Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. – Groningen, 1898. – 158 p.

³¹ *Van Riemsdijk Th.* De Griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdrage tot de kennis van het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. – 's-Gravenhage, 1885. – 230 p.

³² *Katelaar E.* Archival Theory and Dutch Manual // Archivaria. – 1996. – Vol. 41. – P. 31.

³³ *Ibid.* – P. 33.

³⁴ *Ibid.* – P. 34.

³⁵ *Голубцов И.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 20–21.

³⁶ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 75.

³⁷ *Русинов Н.* Регистратура и архив... – С. 12.

³⁸ Там же. – С. 17.

³⁹ *Congres International des archivistes et des bibliothecaires / Actes publies par J. Cuvelier et L. Stainier.* – Bruxelles, 1912. – P. 663–670; *Русинов Н.* Регистратура и архив... – С. 17.

⁴⁰ Міжнародних конгресів історичної науки (VI – Осло, 1928; VIII – Цюрих, 1938), Міжнародних конгресів архівів (V – Брюссель, 1–5 вересня 1964 р.) Міжнародних конференцій круглого столу архівів (V – Ліссабон, 2–5 червня 1959 р., VII – Мадрид, 28–31 травня 1962 р., XX Осло, 3–7 вересня 1981 р.), союзних нарадах і конференціях з архівної справи (Москва, 1963, 1966 та ін.).

⁴¹ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 138–139.

⁴² *Piechota R., Jagiello B., Motas M.* Pierwsze protokoły Rady Archiwalnej. Cz. II: Regulaminy archiwalne // Teki Archiwalne. – Warszawa, 1971. – Т. 13. – S. 181–183.

⁴³ Детальніше див.: *Мельник Р. І.* Організація архівної справи у Польщі (1945–2005): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – С. 116.

⁴⁴ *Paczkowski J.* Zasada archiwalna proveniencji // Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r. – Lwów, 1925. – Cz. 1: Referaty, Sekcja VI. – S. 1–6.

⁴⁵ Детальніше див.: *Мельник Р. І.* Організація архівної справи у Польщі (1945–2005)... – С. 117–118.

⁴⁶ *Воронов А. П.* Архивоведение. – СПб., 1901. – С. 18; История архивного дела классической древности в Западной Европе и на мусульманском Востоке: Лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – СПб., 1918. – 387 с. та ін.

⁴⁷ Инструкция сотрудникам ЕГАФ по выявлению и учету архивных фондов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 99–100.

⁴⁸ *Адоратский В.* Архивное дело на VI конгрессе историков // Историк-марксист. – 1928. – № 9. – С. 98.

⁴⁹ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 126.

⁵⁰ *Веретенников В. І.* Архівознавство. Лекція IV і V: Розгляд основних систем класифікації – упорядкування архівних матеріалів. – Х., 1931. – С. 1.

⁵¹ *Голубцов И. А.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 17–40; Вып. 3/4. – С. 82–102.

⁵² *Назин И., Доброва З.* “Провениенцпринцип” в построении архивного фонда // Архив. дело. – 1937. – Вып. 1. – С. 56–68; *Фомин Н.* Систематизация архивных материалов // Архив. дело. – 1937. – Вып. 3. – С. 39–72.

⁵³ *Назин И., Доброва З.* “Провениенцпринцип” в построении архивного фонда... – С. 56.

⁵⁴ *Фомин Н.* Систематизация архивных материалов... – С. 80–81.

⁵⁵ *Солодовникова Л. И.* Фондирование документальных материалов в государственных архивах // Материалы Всесоюзного совещания по вопросам фондирования и учета документальных материалов. – М., 1963. – С. 13; *Солодовникова Л. И., Цаплин В. В.* Недробимость фонда и некоторые вопросы фондирования // Вопросы архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – № 4. – С. 76.

⁵⁶ Відкриті фонди – фонди, що комплектуються, тобто фондоутворювач продовжує свою діяльність і регулярно поповнює склад фонду новими надходженнями.

⁵⁷ *Панриуц И.* Современные методы... – С. 7.

⁵⁸ *Perotin Y.* L’administration et les trois âges des archives // Seine et Paris. – 1961, Octobre. – № 20. – P. 1–4.

⁵⁹ *Schellenberg Th. R.* The appraisal of modern public records // Bulletin of National Archives. – 1956. – № 8. – P. 1–46.

⁶⁰ Див.: *Кабочкина Т. С.* Федеральные центры документации США. История, современный опыт // Отеч. архивы. – 1992. – № 6. – С. 92–99.

⁶¹ *Otle P.* Manuel de la Documentation Administrative: Principes Généraux. – Bruxelles, 1923. – 95 p.; *Отле П.* Руководство к администрированию. – М.: Изд-во НК РКИ СРСР, 1924. – 85 с.

⁶² Отле Поль (1868–1944) – бельгійський соціолог, правник, бібліограф. Випускник Брюссельського університету (1890), доктор права, один із організаторів Міжнародного інституту бібліографії в Брюсселі (1895). Основоположник науки про документознавство. Спільно з А. Лафонтеном створив на початку ХХ ст. Універсальну десяткову класифікацію. Автор праць: “L’Organisation internationale de la bibliographie et de la documentation” (1920), “Manuel de la bibliothèque publique” (1923), “Manuel de la Documentation Administrative: Principes Généraux” (1923), “Classification Décimale Universelle, Etudes et Projets” (1932), “Traité de Documentation” (1934), “Monde. Essai d’Universalisme” (1935) та ін.; *Отле П.* Руководство к администрированию. – М.: Изд-во НК РКИ СРСР, 1924. – 85 с.; *Отле П.* Библиотека, библиография, документация: избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка; пер. с англ. и фр. Р. С. Гиляревского [и др.]; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС: Пашков дом, 2004. – С. 190–191.

⁶³ *Отле П.* Руководство к администрированию. – 2-е изд. – М., Л.: Техника управления, 1931. – С. 70.

⁶⁴ *Perotin Y.* L’administration et les trois âges des archives. – P. 1.

⁶⁵ На практиці вона була реалізована в створенні 1961 р. у Фонтенбло Центру сучасних архівів, де здійснювалося опрацювання і проміжне зберігання документів перед передаванням їх на зберігання до державних архівів.

⁶⁶ Три стадії “життя” архівів визнаються в різних країнах Північної Америки, Європи, Африки. Так, у США розрізняють документи “активні” (papers), “напівактивні (records)”, “неактивні” (archives); в Європі та деяких країнах Африки послуговуються поняттям поточних (“живих”) архівів, проміжних та остаточних (les archives courantes ou vivantes, les archives inter-mediaries, les archives definitives) тощо.

⁶⁷ *Laroche C.* Que signifie le respect des fonds? Esquisse d’une archivistique structurale // *La Gazette des Archives* supp. – 1971. – № 73. – P. 1–57.

⁶⁸ *Duchein M.* Le respect des fonds en archivistique: principes théoriques et problèmes pratiques // *La Gazette des archives.* – 1977. – 2-e trimestre. – № 97. – P. 71–96.

⁶⁹ *Bautier R.-H.* Principes de législation et de réglementation des archives // *Manuel d’archivistique tropicale.* – Paris, 1966. – P. 33–58.

⁷⁰ Зауважимо, що на практиці поняття про архівний фонд як єдину класифікаційну одиницю вже було закріплено “Основными правилами работы государственных архивов СССР” (М., 1962) та працею К. И. Рудельсон “Современные документные классификации” (М., 1973).

⁷¹ *Автократов В. М.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 122.

⁷² Там же. – С. 117.

⁷³ Там же.

⁷⁴ Там же. – С. 115.

⁷⁵ *Nesmith T.* Archives from the Bottom Up: Social History and Archival Scholarship // *Archivaria.* – 1982. – Vol. 14. – P. 5–26; *Nesmith T.* Archivaria After Ten Years // *Archivaria.* – Summer 1985. – Vol. 20. – P. 13–21.

⁷⁶ *Cook T.* From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives // *Archivaria.* – Winter 1984–1985. – Vol. 19. – P. 46, 49.

⁷⁷ *Nesmith T.* Archivaria After Ten Years. – P. 18.

⁷⁸ *Duranti L.* Diplomats: New Uses for an Old Science // *Archivaria.* – Summer 1989. – Vol. 28. – P. 7–27; Winter 1989–1990. – Vol. 29. – P. 4–17; Summer 1990. – Vol. 30. – P. 4–20; Winter 1990–1991. – Vol. 31. – P. 10–25; Summer 1991. – Vol. 32. – P. 6–24; Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 6–24; *Duranti L.* Diplomats: New Uses for an Old Science. – Lanham, Md.; London: Society of American Archivists and Association of Canadian Archivists in association with Scarecrow Press, 1998. – 186 p.

⁷⁹ *MacNeil H.* Weaving Provenancial and Documentary Relations // *Archivaria.* – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 192–198; *Turner J.* Experimenting with New Tools: Special Diplomats and the Study of Authority in the United Church of Canada // *Archivaria.* – Summer 1990. – Vol. 30. – P. 91–103; *Eastwood T.* How Goes It with Appraisal? // *Archivaria.* – Autumn 1993. – Vol. 36. – P. 111–121; *Duranti L.* The Concept of Appraisal and Archival Theory // *American Archivist.* – 1994. – Vol. 57. – P. 328–344; *Duranti L.* The Archival Body of Knowledge: Archival Theory, Method, and Practice, and Graduate and Continuing Education // *Journal of Education for Library and Information Science.* – Winter 1993. – Vol. 34. – P. 8–24; *Duranti L.* Reliability and Authenticity: The Concepts and Their Implications // *Archivaria.* – Spring 1995. – Vol. 39. – P. 5–10; *Craig B.* The Acts of the Appraisers: The Context, the Plan and the Record // *Archivaria.* – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 175–180; *Brown R.* Records Acquisition Strategy and Its Theoretical Foundation: The Case for a Concept of Archival Hermeneutics // *Archivaria.* – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 34–56; *Cook T.* It’s Ten O’Clock:

Do You Know Where Your Data Are? // *Technology Review*. – January 1995. – Vol. 98. – P. 48–53 та ін.

⁸⁰ The archival appraisal of records containing personal information : A RAMP study with guidelines / prepared by Terry Cook [for the] General Information Programme and UNISIST. – Paris, UNESCO, 1991. – 99 p.; *Cook T.* Mind over Matter: Towards a New Theory of Archival Appraisal // *The Archival Imagination*. Essays in Honour of Hugh A. Taylor. – Ottawa: Association of Canadian Archivists, 1992. – P. 38–70; *Menne-Haritz A.* Appraisal or Selection: Can a Content Oriented Appraisal be Harmonized with the Principle of Provenance? // *The Principle of Provenance: Report from the First Stockholm Conference on Archival Theory and the Principle of Provenance, 2–3 September 1993*. – Sweden, 1994. – P. 103–131; *Menne-Haritz A.* Appraisal or Documentation: Can We Appraise Archives by Selecting Content? // *American Archivist*. – Summer 1994. – Vol. 57. – P. 528–542; *Eastwood T.* Nailing a Little Jelly to the Wall of Archival Studies // *Archivaria*. – Spring 1993. – Vol. 35. – P. 232–252; *Cook T.* Another Brick in the Wall': Terry Eastwood's Masonry and Archival Walls, History, and Archival Appraisal // *Archivaria*. – Summer 1994. – Vol. 37. – P. 96–103; *Cook T.* Government Wide Plan for the Disposition of Records, 1991–1996. Government Archives Division, National Archives of Canada, oct. 1990. – typescript; *Diamond E.* The Archivist as Forensic Scientist-Seeing Ourselves in a Different Way // *Archivaria*. – Fall 1994. – Vol. 38. – P. 139–154; *Brown R.* Records Acquisition Strategy and Its Theoretical Foundation: The Case for a Concept of Archival Hermeneutics // *Archivaria*. – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 34–56; *Brown R.* Macro-Appraisal Theory and the Context of the Public Records Creator // *Archivaria*. – Fall 1995. – Vol. 40. – P. 121–172.

⁸¹ Report and Recommendations of the Canadian Working Group on Archival Descriptive Standards. – Ottawa, 1985. – 201 p.; *Duff W. M., Haworth K. M.* The Reclamation of Archival Description: The Canadian Perspective // *Archivaria*. – Winter 1990–1991. – P. 26–35; *The Archival fonds: from theory to practice = Le Fonds d'archives: de la theorie a la pratique / edited by Terry Eastwood*. – Ottawa, 1992. – 225 p.; *Stibbe H.* Implementing the Concept of Fonds: Primary Access Point, Multilevel Description and Authority Control // *Archivaria*. – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 109–137 та ін.

⁸² *Tomczak A.* Archiwalna zasada pertynencji terytorialnej a rozmieszczenie zasobu w polskich archiwach // *Archeion*. – 1979. – T. 67. – S. 7–23.

⁸³ *Бастьен Э.* Спорные вопросы архивистики // *Труды Историко-архивного института*. – М., 1996. – Т. 33. – С. 298.

⁸⁴ Там же.

⁸⁵ Див.: *Кляфковски А.* Международная правовая охрана архивных материалов // *Достижения и развитие польского архивоведения*. – Варшава; Лодзь, 1980. – С. 81.

⁸⁶ *Nawrocki S.* Zagadnienie metod badawczych w archiwistyce // *Archeion*. – 1979. – T. 69. – S. 21–38.

⁸⁷ *Ryszewski B.* Problemy i metody badawcze archiwistyki. – Torun, 1985. – S. 89.

⁸⁸ *Robótka H.* Wprowadzenie do archiwistyki. – Toruń, 2003. – S. 53.

⁸⁹ Ibid. – S. 55.

⁹⁰ *Бастьен Э.* Спорные вопросы архивистики. – С. 298.

⁹¹ *Шеленберг Т.* Современные архивы. Принципы и методы: пер. с англ. – М., 1962. – С. 195.

⁹² *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – С. 89.

⁹³ *Booms H.* Überlieferungsbildung: Keeping Archives as a Social and Political Activity // *Archivaria*. – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 31–33.

⁹⁴ *Robótka H.* Wprowadzenie do archiwistyki... – S. 56–57.

В статье рассматриваются конкретные научные принципы и методы архивоведения, особенности их трактования учеными разных стран мира.

Ключевые слова: предметный принцип (принцип pertinence); принцип происхождения (провениенс-принцип); принцип территориального происхождения; метод реконструкции архивного фонда; метод функционального анализа.

The article deals with the concrete-scientific principles and methods of archival science, features of their interpretation by scientists around the world.

Keywords: pertinence principle, provenance principle, principle of territorial origin, method of reconstruction of archival fund, method of functional analysis.